

SZAKÁCS BORBÁLA*

A próbálkozások folytatása

Losonczi Márk (szerk.): *Ki vagy te, vajdasági magyar? Írások az identitásról és annak hiányáról.* Újvidék: Forum, 2017.

„Azt hiszem, a fennmaradást nem is annyira a próbálkozások sikere biztosítja, hanem a próbálkozások folytatása” – zárja Várady Tibor egyik gondolatmenetét ITT című, a szóban forgó kötetben megjelent esszéjében, az ismertető könyvben.

A Losonczi Márk által szerkesztett kötet maga is egy ilyen próbálkozás, kérdés – bár ezek szerint nem kulcsfontosságú –, hogy mennyire sikeres.

A szerkesztői előszót és benne a kötet szerzőinek kiküldött felkérőlevelet olvasva a próbálkozás nem szól másról, mint hogy a címben megjelölt kérdésre minél többféle ember a maga módján – a maga eszközeivel és perspektívájából – választ adjon, szem előtt tartva saját történeteik mellett a vajdasági magyarok közös történeteit, különböző múltértelmezéseit, a közösség kulcsproblémáit és a közösség előtt álló dilemmákat. A próbálkozás kimondott célja, hogy szemléltesse a vajdasági magyarság sokrétű voltát, s hogy hozzájáruljon „az együttgondolkodás kereteinek megteremtéséhez, az integratív útkereséshez” (5.).

Losonczi szerint a vállalkozásnak legalább az egyik kitűzött célt sikerült megvalósítania: a vajdasági magyarok identitásait nem egysíkú, reduktív módon mutatja be, hanem összetettségükben, a személyes és közösségi elbeszélések összefonódása révén. A felkéréshez képest az előszóban azonban mintha az integratív útkeresésről már lemondani látszana, és a kötetnek – a Várady-féle próbálkozások folytatására rímelve – szerényebb szerepet szánna:

* A szerző politológus, az Oktatási Jogok Biztosa Hivatalának munkatársa. E-mail: szakacs.boro@gmail.com.

bízunk benne, hogy lesznek, akik ötven, száz év múlva is megpróbálják megválaszolni a kötet címében található kérdést, s nem fogják figyelmen kívül hagyni az itt kínált válaszokat.

Tanulságosnak tartom ezt az előszót, az utat, amit a szerkesztő bejár az ötlet megszületésétől a kötet összeállása után a felvezető megírásáig. Az ambíció megfogyatkozásánál azonban jobban izgat, hogy menet közben miért változott meg a kérdés, s hogy erre miért nem reflektál nyíltan a szerkesztő? A felkérő levélben a kötet címével ellentétben a következő kérdés áll – melyet több esszé szerzője visszaidéz, ízelletet írásában: Kik vagytok ti, vajdasági/délvidéki magyarok? A kérdés rövidülése és egyes számúvá alakulása mögött sejthetnénk praktikus okokat is, például hogy egy könyv címe jó, ha tömör és velős. Itt azonban többről lehet szó, minthogy az előszó felütésében Losonczi kimerítően érvel a ki-vagy-te jellegű kérdésfelvetés mellett, amely szerinte egyfajta ellenállás kifejeződése: elutasítja nemcsak a mi-vagy-te esszencializáló felvetését, de a kik-vagytok-ti – az eredeti kérdés – kollektivizálását is. A rövidülés másik része, a délvidéki elhagyása is érdekes, főleg annak tükrében, hogy mind Losonczi az előszóban, mind a kötet több szerzője a későbbiekben kifejti, hogy vajdasági magyar szempontból miért hordoz – más és más okokból – negatív konnotációkat mind a Vajdaság, mind a Délvidék megnevezés. Aztán mégiscsak dönt: a délvidékit elhagyva a cím vajdasági magyarokról beszél, és bár az okok sejthetők, jó lett volna olvasni, hogy Losonczi szerint miért erre billen a mérleg nyelve.

A kötet 15 szerző 14 írását tartalmazza, és valóban elég sokszínű, úgy műfajilag, mint a szűkebb témaválasztás szempontjából: Kocsis Árpád szépirodalmat ad, Bogdán József és Radics Viktória irodalmi értékkel ír saját identitásküzdelméről, Losonczi Alpár a filozófus precizitásával szalazza szét Jugoszlávia örökségét, Losonczi Márk pedig erős publicisztikai vénával, a közösségi kulcskérdések asztalra rakásával próbálja felrázni a vajdasági magyar politikumot.

A könyv a maga többműfajúságával intellektuálisan nagyon izgalmas, és érzelmileg is többször megrendítő olvasmány. A hosszabb-rövidebb esszék névsor szerint jönnek sorban, ami a szövegeket teljesen egyenrangúsítja, és mintha a könyv annyit mondana, feltettünk egy kérdést, és nézd: itt egy válasz, és nézd, itt van még egy, és itt még egy. Vagy inkább azt mondja: nézd, egy vajdasági magyar, és nézd, itt egy másik, és itt egy harmadik. Nincs

jobb identitás, nincs értéktelenebb nézőpont. „[...] sokfélék vagyunk, és sokféleségünkben az erőnk.” (Bakos Petra, 18.) Közben a szövegek mind mások, és a kötet műfaji eklektikussága érdekes olvasói élményt nyújt. Persze, csak ha az ember lineárisan olvassa, nem szemezgetve – amit szintén megtehet. (Apró megjegyzés a szerkesztéssel kapcsolatban: a kötet olyannyira különálló esszék egymásutánja, hogy ott sem szerkesztették egymáshoz a szövegeket, ahol ez megtehető lett volna. Például hiába utal több szöveg is Losoncz Márknak a kötetben szereplő – ámde korábban egy online felületen megjelent, így a többi szerző által előzetesen ismert – írására, az utalások nem „Losoncz Márk kötetben szereplő írására”, hanem „Losoncz Márk nemrég megjelent egyik írására” utalnak.)

A kötet műfaji eklektikussága és a szerzők kvázi szabad témaválasztásának hozadéka, hogy az írások véletlenszerűen egészítik ki egymást, vagy mutatják meg társadalmi jelenségek és léthelyzetek különböző oldalait. Míg többen leírják, hogy a vajdasági magyarok többsége nem tartja magát sem Magyarországhoz, sem Szerbiához tartozónak, s van aki elemzi, hogy mit jelent a vajdasági magyar közösség számára az, hogy tagjai kettős állampolgárok bár, nulla honpolgársággal bírnak, vagy legalábbis egyik államban sem viselkednek citoyenként – addig van aki feltárja, hogy mi vezetett ahhoz, hogy sem Magyarországon sem Vajdaságban nincs otthonosságérzete, hogy nincsen „ittthon otthon, amiként sehol sem” (Radics Viktória, 168.), és hogy számára mindegy, hol ír-olvas több nyelven. Míg többen érintik a délszláv háborút, és hogy mit jelentett ez a vajdasági magyar közösségnek – addig van, aki leírja, hogy gyermekként milyen volt nyitott ablakok mellett állni az ajtófélfa alatt, várni, esik-e bomba a házra, s hogy milyen volt hátrahagyni a hadköteles apát, és reménykedni, hogy életben marad (Tóth Szilárd János). A kötet tehát valóban sokszínű, és valóban a személyes és közösségi elbeszélések összefonódása révén mutatja meg a vajdasági magyar identitások összetettségét.

Ami azonban hiányérzetet kelthet az olvasóban – akkor is, ha nem bennfentes vajdasági magyar ügyekben –, az a szerzők világnézeti együvé tartozása. A Délvidék/Vajdaság szemüvegén keresztül tudom ezt legegyszerűbben megfogni: bár az eredeti kérdésfelvetés azt sejteti, hogy a vajdasági magyar közösségnek vannak tagjai, akik inkább délvidékiként határozzák meg magukat, a kötetben egyetlen szerző sincs, aki ezt a hagyományt követné.

Legyen bármilyen sokszínű a kötet, a szerzők és szövegek túlnyomó többsége mintha azt a hagyományt vinné tovább, ami annak idején az *Új Symposion*ban (mely a kötet egyik jellegadó fogalma) kristályosodott ki, és az olvasó azt érezheti, hogy a könyvet olvasva csak egy jól körülhatárolható szellemi közeg szemüvegén keresztül látja a Vajdaságot, miközben egy sor identitásképző tényező és érzékenység, illetve ezekkel és a közösség jövőjével (és múltjával) összefüggésben egy sor más irányú értékelés és elképzelés a homályban marad.

Ez a hiány akkor mutatja meg igazán magát, amikor a szövegek a másik fajta gondolkodással polemizálnak – de hiába olvassuk végig a könyvet, az a bizonyos másik fajta gondolkodás nem jelenik meg. Ennek következtében az azt vallók állításait, érveit, értékeit és érzékenységeit csak a velük vitázók tolmácsolásán keresztül ismerjük meg. Gyurkovics Virág – a haladó szellemű gondolkodás és a kortárs kultúrafogyasztás ellentétpárjaként – ír például a konzervatív alapállásról és kultúrafogyasztási preferenciáról, és említi, hogy a Vajdaságban „a kultúra/művelődés és a hagyomány szinte egyé egyé forrt az elmúlt időszakban” (60.). Losoncz Alpár például azokkal polemizál, akik annak idején a kozmopolitának mondott értelmiség gondolkodásában és ténykedésében a nemzeti elfajzást és a kisebbségi pusztulás óriási méreteire való vakságot látták (91.). Több írás kritizálja az „eticista módon artikulált áldozati státus” (Losoncz Alpár, 99.) alapállását, vitába szállnak az „egyoldalú etnicista öntudat” (Losoncz Márk, 131.) helyességével, a befelé forduló nemzeti öngettósítással. De nincs a kötetben egyetlen ember sem, aki más fogalmakat használva beszélne, aki amolyan nemzeti-konzervatív alapállásból írna.

Ezzel összefüggésben számomra meglepő volt például, hogy egy ilyen egyéni- és közösségi élményekre építő identitás- és útkereső kötetben nem jelenik meg a nyugati kereszténység és a vallás szerepe, ahogy a hagyomány, a népi kultúra jelentősége sem.

De talán ez a kötet nem is erről szól. Ez a kötet – fogjuk fel így – a másik Vajdaságot, vajdasági magyart mutatja: azt, amelyik mintha kiszorult volna nemcsak Jugoszlávia és Szerbia (hatalommal bíró) elitjéből, de a vajdasági magyar ügyekre hatni tudó körökből is. Ez a kötet – elég végignézni a szerzők listáján – tényleg az *Új Symposion* hagyományait viszi tovább: szerzői túlnyomó többsége urbanus, művelt, progresszív, nyitott, és a vajdasági magyarok (politikai-

kulturális) megmaradásának zálogát nem az összehúzóadásban és bezárkózásban látják, sokkal inkább a nyitásban, a párbeszédben, a jövőorientált gondolkodásban.

Ha most egy pillanatig csak azokkal az esszéekkel foglalkozunk, melyek nem annyira a személyes identitás mibenlétét próbálják megfogni, hanem a vajdasági magyarsággal mint társadalmi-politikai létezővel foglalkoznak, és a közösség helyét keresik az öt körülvevő világban, akkor kirajzolódik, hogy ennek a szellemi közegnek a tagjai milyen kulcsproblémákat látnak, és miért érzik, hogy a párbeszéd, a közös kiútkeresés nem halogatható tovább.

A továbbiakban pedig azt nem állítva, hogy az írásokat figyelmesen olvasva nem találunk hangsúlyeltolódásokat vagy akár egymással vitázó állításokat, kiemelném azokat a pontokat, amiken az írások találkoznak, s feltételezésem szerint a kötet szerzői a jövőorientált gondolkodás kulcsainak tartják.

Mit is jelent jelen esetben a jövőorientált gondolkodás? Jelenti mindenekelőtt a múlttal és a jelennel való szembenézést. Ezt szorgalmazza mindenekelőtt Losonc Alpár, aki esszéjében „a vajdasági magyar kisebbség eredendő történelmi és társadalmi” meghatározottságainak feltárásához nyújt fogódzókat, bemutatva a kisebbségi autonómia és heteronómia ambivalens munkálását Jugoszlávia történelmében, s később, a miloševići időkben. Losonc Nietzschével szólva jelzi, hogy a jövőre vonatkozó nyitottság csak akkor nyer értelmet, ha megváltoztatjuk a múltat – s ez alatt azt érti, hogy amennyiben a kisebbség (szenvedéstörténetként és a heteronómia folyamatos megnyilvánulásaként) rögzíti a múltat, s annak egyenes következményének látja a jelent, azzal magatehetetlenné merevedik, s lemond az autonómia lehetőségeinek meglátásáról, s főleg arról, hogy ezekkel a lehetőségekkel éljen. Losonc ettől az elképzeléstől hajtva tárja fel a konkrét történelmi hajtóerőket, melyek megszabják a vajdasági magyarok eltéréseit az ismert kisebbségi képletekhez képest, szem előtt tartva mind a szerkezeti determinációkat, mind a vajdasági magyar sajátosságokat.

A heteronómia horizontja(i) közül – áttérve a jelennel való szembenézés motívumaira – a legmeghatározóbb a későkapitalista világrend, melyben a Vajdaság és a vajdasági magyarság – az anyaországgal és Szerbiával karöltve – peremvidéki helyzetben van. (Megkockáztatnám, hogy az *Új Symposion* mellett a kötet másik jellegadó kifejezése a peremvidék.) A kisebbségi közösséget

aszimmetrikusan sújtó peremvidéki lét és az egyént sújtó egzisztenciális fenyegetés pedig a közösség megmaradását és így jövőjét is fenyegeti, mégpedig az exodus-szerű kivándorlás formájában.

S hogy erre a strukturális problémára van-e megoldás, hogy a folyamat visszafordítható-e, lassítható-e, hogy a vajdasági létet s közeget lehet-e – ha nem is gazdaságilag – elég vonzóvá tenni ahhoz, hogy maradásra bírjon – ez a kötet nagy kérdése. A szerzők szerint azonban erre érdemi kísérletet még nem nagyon tett senki. Losoncz Márk programatikus írásában felveti például, hogy „még mindig nem tűnt fel a horizonton olyan vajdasági magyar kezdeményezés, amelynek a tetteiben is megnyilvánulna, hogy alapvető problémáink azonosak a velünk élők, a tartomány, Szerbia és Kelet-Európa alapvető problémáival” (128.). A közösség a történelmi sérelmek, az egzisztenciális félelem, az asszimilációtól való félelem és az érzékelt heteronómia jelenségei elől a bezárkózásba menekült, egy párhuzamos etnikai világba.

Csakhogy – így a kötet szerzői – ily módon végtelenül egyedül maradt. A Vajdaság északi felébe húzódtott, mindinkább Magyarország felé forduló közösség dezintegrálódik a szerbiai társadalomból, ami csökkenti nemcsak érdekérvényesítő képességét, de otthonosságérzetét is. Nem érzi magát Szerbiához tartozónak – de nem érzi magát Magyarországhoz tartozónak sem. Ennek megfelelően egyik tágabb értelemben vett politikai közösség ügyeibe sem bonyolódik bele – ennek pedig egyenes következménye, hogy igazi érdekei sem Budapesten, sem Belgrádban nincsenek figyelembe véve. Vagy épp nem is tudnak a központokban arról, hogy mit nem vesznek figyelembe.

Ha Szerbiát és Magyarországot nem is, a Vajdaságot a vajdasági magyarok többsége szülőföldjének és hazájának tartja. De vajon otthon van-e benne? Az esszéikben vissza-visszatérő motívum, hogy a Vajdaság a szeretett jelszó ellenére aligha nevezhető multikulturálisnak – abban az értelemben legalább bizonyosan nem, hogy a realitás rég nem az itt élő nemzetiségek békés együttélése, sokkal inkább az egymás mellett élése. (Az *Új Symposion* és a peremvidék mellett talán a harmadik kiemelkedő, közös topic.) A kötet szerzői sorolják a példákat: hiányoznak a közös terek, nincsenek közös projektek, a vajdaságiak nem ismerik egymás nyelvét, kultúráját. Nincs igazi próbálkozás a közös vajdasági

identitás kialakítására, nem lel támogatásra a kultúraközi kommunikáció, sőt, a magyar autonómia letéteményesének, a Magyar Nemzeti Tanácsnak már nincsen szerb nyelvű honlapja sem.

Merthogy a közösség – és ha jól olvasom a szövegeket, az otthon maradt közösség szempontjából ez a legvégszjósílóbb tünet – nemcsak a többi kisebbséggel, de a többségi nemzettel sem nagyon veszi fel a kapcsolatot. Nem csak az országos közéletben nem jelenik meg, de a közös régiós ügyeket – mint a területi autonómia tartalmi aspektusai – sem artikulálja, miközben tendenciaszerűen romlik szerb nyelvi készsége, s így lassan a szomszédjával sem értheti meg magát. Vissza-visszatérő kép: a szabadkai kávéház teraszán magyar és szerb fiatal angolul társalog. Az etnikai gettóba zárkozó kisebbségi közösség tagjai mindinkább kivonulnak a szerb terekből, tájékozódni a magyarországi médiából tájékozódnak, saját társadalmukba nincsenek beágyazódva – s így, ha egzisztenciájuk fenyegetett, és mobilitási pályájuk úgy kívánja, világos, hogy a kivándorlás a kézenfekvő következő lépés.

A fentiek tükrében – megint csak Losonc Alpárral szólva – a közösség helyét kereső és jövőjéért aggódó esszék kérdése ez: „begubózik-e a kisebbség, önmagába fordul-e annak érdekében, hogy önmaga legyen, önmagába süpped-e annak érdekében, hogy afféle kisebbségi conatusként megőrizze magát? [...] És valójában nem kellene-e áttörni a megmerevedett kereteket, a megrögzült határvonalakat?” (123.)

Az egyre inkább egynyelvű és mindinkább Magyarország felé forduló közösség problémájánál megállva érdekes lehet kicsit elidőzni a különböző esszék nyelvi alakzatain, és feltenni a kérdést, hogy vajon kinek, milyen közönségnek írnak az egyes szerzők. Kihez akarnak szólni? Az egyik végponton ott van a vegyesházasságban született Marko Čudić, akinek valószínűleg fel sem merül, hogy ne a művelt vajdasági publikumnak írna, és teljes természetességgel tűzdeli tele írását szerb kifejezésekkel, félmondatokkal és mondatokkal – és ha már, akkor cirillel szedve. És aztán ott van a skála másik végén Szerbhorváth György, aki a budapesti közönséghez szokva nem bizza a véletlenre, és annak érdekében, hogy az olvasó biztosan értse a szándékát, minden nyelvi apróságot megmagyaráz: „A legjobb vajdasági regényt véleményem szerint [...] Melinda Nadj-Abonji [írta - SZB] (akinek jellemző módon a neve szerb átíratban, nem magyarul – Nagy-Abonyi

Melinda - szerepel)” (195.). És ha már így megálltunk a nyelvi alakzatoknál, akkor megemlíteném Bakos Petrát is, akinek írásában nem jelenik bár meg maga a szerb nyelv, a nyelvnek a kognícióra gyakorolt gazdagító hatását mégis jelzi: „ahogy pedig a vidék szót értem és érzem, abban nyoma sincs a magyarországi szóhasználatból ismerős ’vidék’ mint a főváros értékfosztott ellentétpárja tartalmainak [...]; az én szlávra hangolt fülemnek inkább a vidék sejlik benne, azaz mindaz, ameddig a szem ellát, beleértve azt is, amit magamból látok” (16.).

A közösségi útkeresés mellett röviden ejtenék néhány szót azokról az esszékről, melyek a személyes végéről fogták meg a felkérőlevélben feltett kérdést. Kiemelném ezek közül Várady Tibor szellemes esszéjét, aki öt mozaikdarabbal járul hozzá az arról való gondolkodáshoz, hogy ki is az a vajdasági magyar – ez az esszé mindenképp jó indulás lehet ahhoz a gyűjtéshez, amit Bakos Petra szorgalmaz („[fontos lenne, hogy – SZB] számon tartsuk és kultiváljuk azokat az erőforrásokat, amelyek miatt magyarul (is) beszélő polgártársaink a Vajdaságban maradtak, sőt, az eltelepültek közül nem kevesen a Vajdaságba visszatérni vágyanak. Kutassuk fel és használjuk a saját élő erőforrásainkat [...]). S nem utolsósorban kiemelném Bogdán József és Radics Viktória irodalmi értékű, végtelenül személyes hangvételű írásait, melyek saját identitásküzdelmükről szólnak, és amelyeket – ha illik egy recenzióban egyáltalán ilyet mondani – megtiszteltetés volt olvasni.

Sikeres-e hát ez a próbálkozás? Azt gondolom, hogy az eredeti elképzelést ugyan nem sikerült teljesítenie, hiszen a felkérésre mintha csak egy szellemi kör tagjai reagáltak volna, a kötet mégis fontos, és az integratív útkeresésben még betöltheti szerepét, hiszen önreflexióra készítet.

Azaz elgondolkodtatja például a recenzió szerzőjét, hogy kisebbségi ügyekre fogékony pestiként miért épp a „próbálkozások folytatása” az a gondolat és az a keret, amit a recenzió címének és vezérmotívumának szán. Hogy miután többek között annyi kerek, sűrítő és nem utolsósorban pozitív töltetű félmondatot is aláhúzott magának („sokféleségünkben az erőnk”, „vajdasági vagyok, más szóval: európai”, „intellektuálisan mindig izgalmasak maradunk” stb.), miért mégis ez az a gondolat, amit kiemel. Mintha ő is ragaszkodna a képzethez, hogy a kisebbségi létezés lényege maga a küzdelem. Mintha tényleg azt gondolná, hogy a kisebbségi

projekteknek nem kell feltétlenül célja legyen a sikerességük. És mintha nem venné észre – vagy nem időben –, hogy ez a kívülről (is) sulykolt elképzelés nem segíti a kiút keresését és megtalálását. Sőt. Talán a heteronómia fenntartásának a többség által gyakorolt egy puha formája.